

Tanzimat Döneminde Beşiri Kaza Müdürlüğü*

Mehmet Yaşar ERTAŞ**

ÖZET

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin idari yapısında önemli reformlar yapılmış ve taşra teşkilatında tüm ülkeyi kapsayan bir standartlaştırmaya gidilmiştir. Taşranın en küçük idari birimi olan kaza yönetimi de yeniden yapılandırılmış ve kaza müdürlükleri oluşturulmuştur. Bu süreçte Beşiri kazası, biraz gecikmeli olsa da 1845 yılında Tanzimat sürecine dâhil edilmiş ve kaza, müdürlük olarak yeni bir statüye kavuşturulmuştur. Ancak kaza idaresindeki bu yeni uygulama istenilen başarıyı getirmemiş ve Tanzimat'ın beklentilerini karşılayamamıştır. Ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi Beşiri'de de yerleşik düzen ve sosyal yapı, yeni yapıyı olumsuz etkilemiştir. 1864'e kadar devam eden bu süreç, yerel güçlerin iktidar mücadelesi ve toplumsal çatışma yüzünden Beşiri kazası için istikrarsız bir dönem olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Beşiri, Tanzimat, Batman, Kaza Müdürlüğü*

Beşiri District Directorate in the Tanzimat Period

ABSTRACT

During the Tanzimat Era, many important reforms were made in the administrative structure of the Ottoman Empire. These reforms include the standardization of the provincial administrations throughout the whole country. District administrations, the smallest administrative unit of provincial administrations, have been re-structured and district directorates were established. In this process, Beşiri district, with some delay, and had been included in the process of Tanzimat in 1845, has acquired a new status as a directorate. However this new application did not bring the desired success, and did not meet the expectations of Tanzimat. As in many parts of the country, the social structure and settled order in Beşiri affected the new structure negatively. Beşiri district experienced a period of instability amid the power struggles of local forces and social conflicts that had continued until 1864.

Keywords: *Beşiri, Tanzimat, Batman, District Directorate*

* Bu makale 2008 yılında düzenlenen I. Uluslararası Batman ve Çevresi Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, myertas@pau.edu.tr

Giriş

Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra idaresi yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemdeki reformlarla, eyaletlerin yönetimindeki farklılıklar ortadan kaldırılarak, taşradaki idari yapının standartlaştırılması hedeflenmiştir. Kaza müdürlükleri ise Tanzimat sonrasında şekillenen kaza yönetiminin ilk nüvesini oluşturmuştur.

Beşiri kazası örnek alınarak yapılan bu çalışma ile Tanzimat dönemi vilayet yönetiminin en alt birimi olan kaza müdürlüklerinin işleyişine açıklık getirilmesi düşünüldü. Kaynakların sınırlı olması sebebiyle, makalenin ana çatısını, Beşiri kaza müdürlerinin seçimi, görev süresi ve görevden alınma biçimleri oluşturmuştur. Belgeler detaylı bir incelemeyi mümkün kılmasa da elde edilen bilgiler, Tanzimat dönemindeki idari düzenlemelerin oldukça sıkıntılı bir süreç olduğunu; eski sistemin önemli bir unsuru olan ayan ve eşrafın güç ve iktidarlarını halen devam ettirdiklerini ve taşra yönetiminde istikrarsızlığın hâkim olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma geniş ölçekte Tanzimat dönemi idari düzenlemelerine açıklık getirmeyi amaçlarken, özel olarak Batman ve çevresinin idare tarihine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Konuya giriş yaparken, Tanzimat dönemindeki Beşiri kazasının bugünkü Beşiri kazasıyla herhangi bir ilgisinin bulunmadığını ve kaza sınırlarının Batman ili merkezini de içine alan daha geniş bir coğrafyaya sahip olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

1. Tanzimat Döneminde Taşra Yönetimi

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin klasik yapısı çözülmüş ve adem-i merkezîyetçi bir süreç başlamıştı. İdari, mali ve askeri kurumların yönetilmesinde katı bir merkezîyetçi yapının yetersiz kalması, önce zorunlu daha sonra da bilinçli olarak yerel güçlerin ülke yönetiminde aktif hale getirilmesine yol açmıştı. Bu durum, savaş masraflarının arttığı ve devlet yönetiminin daha pahalıya mal olmaya başladığı dönemlerde büyük bir engele dönüşmüştür. Özellikle, 1774 yılından sonra ordunun yeniden yapılandırılması ve mali kaynakların kontrol edilmesi zorunluluğu, idari, mali ve askeri alanda yeni düzenlemelerin ve reformların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

III. Selim, devlet yönetiminde birçok yeniliği içeren Nizâm-ı Cedid'i ilan etmiştir. Bu yeni nizam, merkezi hükümeti güçlendiren ve yerel güçlerin özerkliğini ellerinden alan bir reform sürecini başlatmıştır. Ancak, özellikle ayanlar yeni gelişmeler karşısında büyük bir direnç göstermişler ve II. Mahmut'la 1808 yılında Sened-i İttifak anlaşmasını imzalayarak merkezîleşme çabaları karşısında kazanılmış haklarından vazgeçmeyeceklerini ortaya koymuşlardır.¹ Bu anlaşmayla ayanlar, devlet merkezindeki iktidarlarını gösterdikleri gibi uzun süreden beri yerleşmiş olan devletin adem-i merkezîyetçi karakterini garanti altına almaya çalışmışlardı.² Ayanların bu çıkışı,

¹ Sened-i İttifak'la ilgili uzun bir süre Şânizâde Ataullah Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa'nın naklettiği eksik metinler kullanılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Sened-i İttifak'ın tam ve padişah tarafından onaylı asıl metni ise yakın zamanda neşredilmiştir. Tam metin için bk. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, İstanbul 1998, s. 215-222.

² Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 343-350; Ariel Salzman, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, 233.

Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında yeni düzenlemeler yapmanın ne kadar zor olduğunu ve değişimin karşısında güçlü bir muhalefetin de bulunduğunun bir işaretidir.

II. Mahmut tüm zorluklara rağmen, ülkeyi yönetebilmek ve mali kaynakları kontrol edebilmek için III. Selim döneminde başlayan merkezileşme ve reform çabalarını devam ettirmek konusunda ısrarcı oldu. II. Mahmut, kurduğu modern ordu ile ayanların pasifleştirilmesinde ve merkezi gücün kontrole alınmasında önemli başarılar kazandı.³ Dolayısıyla devlet merkezi ile yerel güçler arasındaki mücadelede yerel güçler zayıflatılmış ve merkezin otoritesi gözle görülür derecede artmıştır.⁴

Üretim ve vergilendirme üzerindeki merkezi denetimin etkinliğini yeniden kurma ihtiyacı ve Batı tarzı yeni bir sistem arayışının sonucunda ortaya çıkan devletteki merkezileşme eğilimi yeni bir dönemin de başlamasına yol açmıştır. II. Mahmut döneminde hazırlıkları yapılan ve devletin tüm kurum ve kuruluşlarını modernleştirmeyi amaçlayan “*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*” Abdülmecit döneminde 3 Kasım 1839’da ilan edilmiştir.

Tanzimat’ın amacı, “imparatorluğun işlevini yitirmiş kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli bir yapıya”⁵ kavuşturmaktır. İmparatorluğun 17. yüzyıldan itibaren geçirdiği yapısal dönüşümün yarattığı krizlere; ulus hareketleri, isyanlar ve dış devletlerin müdahalelerinin ortaya çıkardığı buhranlara çözüm bulmak hedeflenmişti. Tebaa arasındaki hukuki eşitlik, can ve mal güvenliğinin sağlanması için mali ve adli bir takım düzenlemeler yapılması zorunlu hale gelmişti. Yine Osmanlı bürokrasisinin merkez ve taşrayı yönetemeyecek birçok problemi bulunmaktaydı.⁶ Bu ise Osmanlı merkez ve taşra teşkilatının yeni baştan yapılandırılması anlamına geliyordu. Ancak, köklü değişiklikler ve tasarlanan reformların uygulamaya konması için gerekli kadro oldukça yetersizdi⁷.

Tanzimat dönemindeki idari reformlar birbirine zıt iki eğilimi içinde barındırmaktaydı. Tanzimat’ın idari reformlarının esasını merkezîyetçilik oluştururken yeni dönemde, eski geleneklerle yeni kurumlar arasındaki çatışma sebebiyle ortadan kaldırılması düşünülen yerel güçler de varlığını devam ettirmiştir. Tanzimat reformları, taşradaki ayan ve eşraf sınıfının konumunun da yeniden belirlenmesine yol açtı. Her ne kadar siyasal bir güç olarak etkinliği azaltılmış olsa da bu yerel kuvvetler toplumsal ve ekonomik güçlerini devam ettirmişlerdi. Özellikle kadro yetersizliği sebebiyle yeni bürokratik düzen içerisinde de ayan ve eşraf sınıfı önemli bir yer kapmıştı⁸.

³ Ercüment Kuran, “Âyanlığın Kaldırılmasından Sonra Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Durum (1840-1871), *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Taribi Kongresi, Tebliğler*, (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1989, s. 287-288.

⁴ İnalçık, Sened-i İttifak, s. 348-349.

⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979, s. 264.

⁶ Osmanlı Devleti’nde bürokratik yenileşmeyi zorunlu kılan nedenler için bk. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 20-30.

⁷ Ortaylı, *İdare Tarihi*, s. 269.

⁸ Devlet, Gülhane-i Hatt-ı Hümayun’un merkezi idarenin tesisi, dinsel ve etnik ayrımların ortadan kaldırılması, adil bir yönetimin oluşturulması gibi hedeflerine ulaşmak için yerel güçlerle kurulacak ilişkilerin büyük önem taşıdığı farkındaydı. Bu sebeple Tanzimat dönemindeki genel eğilim, ayanların ortadan kaldırılması yerine onların sistemle bütünleşmesini sağlamaya çalışmaktır. Bu sebeple, Tanzimat reformları sonucunda ortaya çıkan taşradaki yeni memuriyetlere genellikle bölgedeki ayan ve eşraftan insanlar atanmış, yerel güçlerin güçlendirilmiş merkezi iktidarın denetiminde yeni düzenle bütünleştirilmesine çalışılmıştır. Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 370-372; Yonca Köksal, “Tanzimat Döneminde

Tanzimat döneminde taşra idaresinde kaza düzeyinde ilk düzenleme başarısızlıkla sonuçlanan muhassıllık sistemi idi. Buna rağmen taşra idaresindeki düzenlemelere devam edildi ve yeni bir organizasyona gidildi. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde belirli sayıda köyün birleştirilmesiyle kaza birimi oluşturuldu. Aslında, klasik sistemde de kaza birimi vardı, ancak adli birimi ifade eden kaza Tanzimat'la birlikte ilk defa idari bir kurum olarak ortaya çıktı.⁹ Kaza birimlerinin başına ise mahalli ileri gelenler tarafından seçilip hükümet onayıyla atanan kaza müdürleri getirildi.

2. Tanzimat Sonrasında Beşiri Kaza Yönetimi

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte öngörülen yenilikler 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştı. Ancak yeterli personel bulunmaması ve vergilerin herkesin gelirene göre alınabilmesi için öncelikle sayımların yapılmasının zarureti ve çıkarları zedelenenlerin gösterdikleri direnç yüzünden uygulamada büyük zorluklarla karşılaşmıştı. Bu sebeple, Tanzimat'la birlikte düşünülen yenilikler ve yeni idari düzenlemeler tüm ülkede aynı anda başlatılmadı. Uygulamalar ilk olarak, devlet merkezine yakın ve hükümetin denetiminde olan vilayetlerde yürürlüğe kondu.

Tanzimat'ın, Beşiri kazasının da içinde bulunduğu Diyarbakır eyaletinde uygulanması 1845 yılında başlatılmıştır. Diyarbakır eyaleti müşirliğine, öşür geliri dışında yetmiş beş bin kuruş maaşla Bağdat valisi İsmail Paşa tayin edilmiştir. Diyarbakır'da yeni dönem büyük tepkilerle karşılaşmış¹⁰ ve ilk üç ay isyanlarla geçmiştir. Fakat 1845 yılı Haziran'ında müşir İsmail Paşa, Osmanlı hükümetine Diyarbakır'da Tanzimat'a karşı çıkan ve isyan çıkaranların bu tutumlarından vazgeçtiklerini ve halkın yeni idare düzeninden memnun olduklarını bildirmiştir. Yeni idari reformların uygulanması hususunda taşradan gelen bu memnuniyet verici haberlerden dolayı padişah Abdülmecit, Diyarbakır valisi ve defterdarını ödüllendirmiştir¹¹. Ancak kısa bir süre sonra, eyaleti Harput sancağından yöneten İsmail Paşa görevden alınarak yerine İzzet Paşa atanmıştır. Yeni vali Diyarbakır'da ikamet ederek Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı bu ilk dönemlerde, eyaleti buradan yönetmiştir¹².

Diyarbakır eyaleti, 1839-1845 yıllarında "*Tanzimat'a dâhil*" edilmemesine rağmen yeni düzenlemeler kısmen burada da uygulanmaya başlanmıştı¹³. Eyalet yönetimi kaza, sancak ve vilayet şeklinde birimlere ayrılmış ve her kazanın başına bir müdür atanmıştır.

Beşiri kaza müdürlüğü de muhtemelen Tanzimat'ın Diyarbakır eyaletinde uygulanmaya başladığı sırada oluşturulmuştur. Ancak, Beşiri kaza müdürlüğüne ait ulaşabildiğimiz kaynaklar biraz daha geç tarihli olduğu için kazanın ilk yıllarına dair bilgiler yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte Beşiri kazasına bağlı köylerin aşar vergisinin toplanmasıyla ilgili bir belgede Beşiri'nin kaza statüsüne kavuştuğu tarih hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Bulgaristan: Osmanlı'da Merkezî Devletin Oluşumu 1839-1878", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 244.

⁹ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 76.

¹⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 6-7-8, Ankara 1999, s. 1107.

¹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 192-193.

¹² İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s. 192.

¹³ Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 182.

1853 tarihli bu belgede¹⁴, Divan-ı Hümayun hocalarından Yusuf Necib Efendi ile Diyarbakır sakinlerinden Kasım Ağa'nın müştereken Beşiri kazası aşar rüsumunu topladıkları belirtilmektedir. Ancak bundan daha önemlisi, belgede adı geçen bu iki kişinin köylere ait aşar vergi gelirlerini 1847 yılına mahsuben üstlendiklerine dair kayıttır. Bu bilgi, kazada öşürleri toplayan kişilerin muhtemelen 1847 yılı öncesinde yani 1846 yılı içinde böyle bir görevi üstlendiklerini göstermektedir. Bu tarih ise aslında Tanzimat'ın Diyarbakır'da uygulanmaya başladığına bir işarettir. Bununla birlikte, kaza müdürlüklerinin kurulması ve müdür atanması, kaza meclisinin oluşturulması süreci dikkate alındığında Beşiri kazasının kurulması bir yıl sonraya sarkmış olabilir. Her halükarda Beşiri kesin olarak 1845 ya da 1846 yılında idari olarak kaza statüsüne kavuşmuş olmalıdır.

Aynı belgede yeni kurulmuş olan Beşiri kazasının 23 köyünden bahsedilmektedir. Ancak bu sayının, Beşiri'ye bağlı tüm köyleri kapsayıp kapsamadığı hakkında açık bilgi olmadığı için kazaya bağlı kaç köyün bulunduğunu bilemiyoruz. Aynı şekilde belgede köy isimleri yazılı olmadığı için kazanın yayıldığı coğrafi alanı da tespit edemiyoruz. Bununla birlikte, Beşiri kazasının bugünkü Beşiri ilçesiyle doğrudan bir alakası yoktur. Beşiri ilçesinin toprakları muhtemelen 19. yüzyıldaki Beşiri kazası sınırları içindeydi. Tanzimat sonrasında Beşiri kazası, Sason, Rıdvan, Siird, Hasankeyf ve Azizân gibi kazalar tarafından çevrili daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Kazanın merkezinin neresi olduğuna dair bir bilgimiz yoktur. Fakat, bugünkü Batman il merkezi, 1852 yılında Batman köyü ismiyle Beşiri kazası sınırlarına dahil olduğunu biliyoruz¹⁵.

Kuruluşundan 1850'li yıllara kadar Beşiri kaza müdürlüğünün kimler tarafından yürütüldüğüne dair bilgiye ulaşamadı. Tanzimat döneminde kaza müdürlerinin nasıl atanacağı ve görevlerine dair nizamname 1842 yılında Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Buna göre, muhassılların aşarı toplarken çok sayıda kimseyi görevlendirmek durumunda kalmaları ve bunların ücretleri, sebep oldukları kayıplar hem devlete hem de halka büyük bir yük getiriyordu. Halkın güvenlik ve refahını temin etmek, hazinenin zarar görmesini engellemek amacıyla kazalara bölgenin ileri gelen ailelerinden ve hanedanlarından birinin müdür seçilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine, Tanzimat'ın uygulandığı her kazada kaza ileri gelenleri toplanarak aralarından birini müdür seçmişlerdir. Bununla birlikte bazı kaza müdürleri merkezden atama yoluyla da göreve gelmişlerdir.

Beşiri kazasında 1852 yılına kadar kaza müdürlerinin kim olduğu ve ne şekilde göreve geldiklerine dair bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak, bu yıldan sonraki kaza müdürlerinin daha çok bölgedeki ileri gelen kişilerden atanmış olmaları bize, 1845-1852 yılları arasında da Beşiri kaza müdürlerinin yörenin eşraf ve ayanından seçilmiş olduğu fikrini vermektedir.

Beşiri kaza müdürü olarak belirlediğimiz ilk isim Nazif Ağa'dır. Konuyla ilgili Diyarbakır'daki eyalet meclisinden gönderilmiş 1852 tarihli mazbata, Nazif Ağa'nın kaza müdürlüğü görevini yerine getirememesi sebebiyle vazifesinden azledildiğine dairdir. Bu belgeden, 1852 tarihi öncesinde Beşiri ve Rıdvan kazalarının ayrı birer kaza

¹⁴ A.MKT.UM, 131, 23-1 (1).

¹⁵ A.MKT.UM, 104/31.

olmalarına rağmen her ikisinin bir kaza müdürlüğü bünyesinde birleştirildiği ve her iki kazanın müdürlüğüne 1600 kuruş maaşla Nazif Ağa'nın baktığı anlaşılmaktadır.

Mazbatada, Beşiri ve Rıdvan kazalarının müdürlüğünü yürüten Nazif Ağa'nın idari zaafından bölgede asayişin bozulduğu, istenmeyen olayların çıktığı ve halkın isyana sürüklendiği yazılıdır. Ayrıca, durumun gerek istihbarat yoluyla gerek kaza meclisinin bu konudaki mazbatasıyla açığa çıktığı ve yapılan tahkikat sonucunda verilen bilgilerin doğru olduğu; Nazif Ağa'nın kaza müdürlüğünde kalmasının uygun olmadığından azledildiği ifade edilmiştir¹⁶.

Bölgenin ileri gelenlerinden birisi olduğu anlaşılan Nazif Ağa'nın ne zaman ve ne şekilde göreve geldiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, Tanzimat sürecinde diğer bölgelerde olduğu gibi ayan ve eşraf sınıfı arasındaki çekişmeler ve iktidar mücadeleleri onun azlinde rol oynamış olmalıdır. Mazbatadaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Nazif Ağa'nın kaza müdürlüğünden azli hususunda kaza meclisinin önemli bir etkisi vardır. Ancak, Nazif Ağa ile ilgili suçlamaları ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Bu dönemde, eski idari geleneklerinden kendini kurtaramayan yerel güçlerin Tanzimat'ta öngörülen idare biçimini uygulamada büyük bir direnç gösterdikleri bilinmektedir. Müdürlüğe gelmiş olan kişiler kanunsuzluklarına ve zorbalıklarına devam edebilmekteydiler. Bunun yanı sıra herhangi bir sorun olmamasına rağmen yerel güçler arasındaki çekişmeler sebebiyle halka zorla yazdırılan mahzarlar ve meclise yapılan baskılar da etkili olmaktadır. Yine, ayrı birer idari ünite olan Beşiri ve Rıdvan kazalarının aynı kişi üzerinde olması da rahatsızlığa yol açmış olabilir.

Nazif Ağa'nın müdürlükten alınması üzerine Beşiri ve Rıdvan kazaları da ayrı müdürlerin uhdesine verilmiştir. Vilayet mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla Rıdvan kazasının ayrı bir kaza haline dönüştürülmesinin tarihi çok eski değildir. Muhtemelen, 1852 yılının hemen öncesinde eyalet içinde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş, vilayete bağlı yeni sancak ve kazalar teşkil edilmiştir. Bu dönemde kurulan Rıdvan kazası da Beşiri den ayrılarak yeni kurulmuş olan Siird sancağına bağlanmıştır.

Aynı dönemde Siird sancağına bağlı olan Azizan ve Sason kazaları da Beşiri ve Rıdvan kazaları gibi bir müdür ile idare olunmaktaydı. Ancak, Azizan ve Sason'un birbirine uzak olmaları yüzünden bir müdürle idaresinin mümkün olamaması ve asayişin sağlanamaması üzerine her iki kaza da 1853 yılından itibaren ayrı birer müdür tarafından yönetilmeye başlanmıştır.¹⁷

Yeni idari taksimat üzerine Beşiri kaza müdürünün maaşı da 1600 kuruştan 1000 kuruşa düşürülmüştür. Nazif Ağa'nın müdürlükten alınması üzerine yerine Bitlis kazasının eski müdürü olan Rüstem Ağa, "*evsâf-ı matlûbe ile mevâsif ve umûr-ı kazâyı idâreye muktedir olduğu*" için eyalet meclisi tarafından Beşiri kaza müdürlüğüne geçici olarak tayin edilmiştir. Eyalet meclisi'nin yetkisiyle Rüstem Ağa, 18 Haziran 1852 tarihinden itibaren görev yerine sevk edilmiş ve vazifesine başlamıştır.¹⁸ Geçici olarak göreve başlayan Rüstem Ağa, Meclis-i Vâlâ'nın 11 Ağustos 1852 tarihli kararı ve irade-i

¹⁶ "Nazif Ağa, kazayn-i mezburayn müdürlüğünü adem-i idaresinden dolayı kazâ-ı mezburâde baz merthebe gıftı u gû ve şirâze-i inşibâta dokunur bazı güne uygunsuzluk ve ibtilâl zübûna getirdüğü tabkâk ve istihbâr ve keyfiyeti, kazâ-ı mezburâ meclisinden dabi bâ-mazbata tabrîr ve işâr olunmuş", İ.M.V.L. 243/8801 (1)

¹⁷ A.MKT.M.V.L. 63/77

¹⁸ Rüstem Ağa'nın geçici olarak göreve başladığına dair eyalet meclisinin yazısı yaklaşık 15 gün sonra hükümete bildirilmiştir. Bk. İ.M.V.L. 243/8801 (1).

seniyye üzerine Eylül 1852’de Beşiri kazası müdürlüğüne asaleten atanmıştır¹⁹. Rüstem Ağa, göreve getirilirken sorumlulukları da açık bir şekilde belirtilmiştir: Vazifesini hakkıyla yapmak, “*hilâf-ı Tanzîmât-ı Hayriye*” herhangi bir tutum içine girmek ve zimmetine para geçirmemek.

Rüstem Ağa’nın Beşiri’de müdürlüğü oldukça kısa sürmüştür. Haziran ayında geçici olarak göreve başlayıp Eylül ayında asaleten atanan Rüstem Ağa daha görevine ısınmadan azledilmiştir. Vilayet meclisinden gönderilen mazbataya göre 6 Kasım 1852 tarihinde birkaç aylık görevinden sonra kaza müdürü görevden alınmış ve yerine başka biri atanmıştır.²⁰Rüstem Ağa’nın, atama ve azil prosedürü için bile yetersiz sayılabilecek bir sürede görevinden alınmış olması oldukça dikkat çekicidir.

Rüstem Ağa’nın azledilme sebebi bölgedeki Tanzimat sürecinin ne kadar sıkıntılı olduğunu da göstermektedir. Ağanın kaza müdürlüğüne liyakatini ve deneyimini öne sürerek kaza müdürlüğüne atayan eyalet meclisi, bu defa onun “*idâre-i umûr-ı kazâyâ muvaffak*” olamadığı, irade-i seniyyeye muhalif bazı icraatlarda bulunduğunu ileri sürerek azletmiştir. Eyalet meclisi tarafından öne sürülen dikkat çekici azil sebebi ise “*ahdî ile adem-i imtizâcî*”dır. Meclis-i Vâlâ’ya sunulan mazbatada Rüstem Ağa’nın görevden alınmasına yönelik ileri sürülen sebeplerin içerisinde hiç şüphesiz en geçerlisi sonucusu olmalıdır. Ancak, ağanın görevden alınmasının hemen ardından daha iyi imkânlarla başka bir kazaya müdür tayin edilmesi ve kendisinin Bitlis tarafında nüfuzlu bir aileye mensup olması²¹ bu azlin daha gerçekçi başka sebeplerinin olabileceğini akla getirmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi eyalet içerisindeki idari düzenlemeler bu süreçte devam etmekteydi. Beşiri ve Rıdvan kazalarının iki ayrı müdür tarafından idare edilmesi kararından hemen sonra yeni bir idari düzenleme daha yürürlüğe konmuştu. Sason ve Azizan kazaları 1600 kuruş maaşla bir müdür tarafından idare edilmekteydi. Ancak her iki kazanın birbirlerine uzaklıkları ve güvenlik meseleleri yüzünden 1253 yılı Haziran’ında iki ayrı müdür tarafından idaresine karar verilmişti²².

Yeni atamalarda Sason kazası müdürlüğüne Azizan ve Sason’un birlikte kaza müdürü olan Abdülkerim Bey²³, Azizan kaza müdürlüğüne Berlavi müdürü Abdülfettah Bey ve onun boşalttığı Berlavi kaza müdürlüğüne ise Beşiri kazasından hemen ayrılmış olan Rüstem Ağa getirilmiştir. Rüstem Ağa’nın Beşiri kaza müdürlüğünden ilişkisinin resmen 10 Nisan’da kesilmesi ve hemen ardından bir ay sonra Berlavi kazasına 1250 kuruş maaşla atanması²⁴ bu yer değiştirmelerin ve azillerin normal bir gelişme oldukları konusunda tereddütleri arttırmaktadır.

Özellikle, padişahın emirlerine ve Tanzimat’a aykırı faaliyetlerde bulunduğu ileri sürülerek azledilmiş olan Rüstem Ağa’nın daha bir ay geçmeden daha yüksek bir

¹⁹ İ.MVL. 243/8801 (2) ve A.MKT.MVL 56/23.

²⁰ İ.MVL.225/9484 (1). Rüstem Ağa’nın azil prosedürü 10 Nisan 1853 tarihli padişahın irade-i seniyyesi ile sona ermiştir. Bk. İ.MVL. 225/9484 (2,3,4 ve 5).

²¹ Rüstem Ağa, muhtemelen Bitlis taraflarında nüfuzlu bir ailenin ferdidir. O, Beşiri kaza müdürlüğünden sonra Diyarbakır çevresinde başka kazalarda da görev yaptıktan sonra 1861 yılında yine Bitlis’te öldürülmüş olan Rüstem Ağa olmalıdır. A.MKT.UM. 143/45; A.MKT.UM. 494/49.

²² A.MKT.NZD. 81/74.

²³ Abdülkerim yaklaşık iki yıldan beri Sason ve Azizan kazalarının müdürlüklerini yürütmekteydi. A.MKT.UM. 78/27.

²⁴ A.MKT.MVL 63/77.

maaşla ve memleketine daha yakın bir kazaya müdür olarak atanması bir tesadüf olamaz. Bu durumda, Sason ve Azizan kazalarının ayrı birer müdür tarafından idare edilmesine dair alınan kararın ardından Rüstem Ağa, kendi isteğiyle Beşiri'den ayrılarak Berlavi'ye geçmiş olması muhtemeldir. Tüm bu ayrıntılar, merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik tüm nizamname ve reformlara rağmen Tanzimat sonrasındaki idari yapılanmada vali, eyalet meclisi, kaza meclisi gibi kurumların da içinde olduğu bölgedeki iktidar ilişkilerinin ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Rüstem Ağa'nın Beşiri kaza müdürlüğünden alınmasından sonra yerine yine bölgenin ileri gelenlerinden Ergani kazası hanedanından Mustafa Bey atanmıştır. Mustafa Bey, göreve getirilirken Beşiri kaza müdürlüğünü idare etmeye “*ebil ve erbâb*” olduğu vurgulanmıştır. Mustafa Bey daha önceki müdürlerin tayininde olduğu gibi irade-i seniyye ile asaleten atanması yapılanaya kadar Eyalet meclisinin kararıyla 1852 yılının Kasım ayında vekaleten vazifesine başlamıştır²⁵.

Mustafa Bey tam bir yıl kadar Beşiri kaza müdürlüğünde bulunmuştur. O da daha önceki kaza müdürleri gibi azledilmiştir. Eyalet meclisi azaları tarafından imzalanmış mazbatada Mustafa Bey'in azil gerekçesi olarak “*Tanzimat-ı hayriyeye münafi ve muadelet-i seniyyenin hilafı harekette*” bulunması gösterilmiştir²⁶. Meclis-i Vâlâ mazbatasında ise Mustafa Bey'in “bazı yolsuz harekette bulunduğu” ifade edilmiştir²⁷. Mustafa Bey'in azli üzerine Beşiri kaza müdürlüğüne İbrahim Bey önce vekaleten ve daha sonra da asaleten tayin edilmiştir²⁸.

1854 yılında göreve gelen İbrahim Bey'in ne kadar kaza müdürlüğü yaptığı, kendinden sonra kimin bu göreve geldiği bilinmemektedir. Bu tarihten sonra Beşiri kaza müdürü olarak bilgi sahibi olunan kişi Ali Bey isimli birisidir. Ali Bey'in adına, 18 Mart 1858 tarihli ve onun görevden alındığını gösteren bir belgede rastlanmaktadır²⁹. Belge, kaza müdürünün azil ve yerine bir başkasının tayin edilme işleminin bitmiş olduğuna dair bir yazıdır. Atama işlemlerinin tamamlanma sürecinin duruma göre üç ile beş ay arasında sürdüğü dikkate alındığı takdirde Ali Bey'in 1857 yılı son aylarında görevinden alındığı düşünülebilir. Bu durumda 1857 yılı içinde Beşiri kaza müdürlüğünü Ali Bey yürütmüştür. 1854 yılında müdürlüğe atanan İbrahim Bey'in bu görevde yaklaşık bir yıl kaldığı düşünüldüğünde İbrahim Bey ile Ali Bey arasında bir kişinin daha kaza müdürlüğü yapmış olma ihtimali bulunmaktadır.

Ali Bey'in görevden alınma sebebi daha önceki kaza müdürlerinin azil sebeplerinden oldukça farklıdır. Önceki müdürler, Tanzimat'a ve padişahın emirlerine aykırı icraatlarda buldukları veya bazı yolsuz işlere karıştıkları gerekçeleriyle azledilmişken Ali Bey, “*tekasülî*”, yani tembelliği sebebiyle görevinden uzaklaştırılmıştır³⁰.

Ali Bey'den sonra Beşiri kazasına müdür tayin işinin usulünde bir değişikliğe gidilmiştir. Eyalet meclisi, Ali Bey'in uzaklaştırılmasından sonra yerine Ali Ağa isimli

²⁵ İ.MVL. 225/9484 (1); A.MKT.NZD. 69/77, A.MKT.MVL. 59/2

²⁶ İ.MVL. 294/11841 (1)

²⁷ İ.MVL. 294/11842 (4)

²⁸ Eyalet meclisi ve Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan mazbatalarda Mustafa Bey'in yerine vekaleten 1000 kuruş maaşla atanan kişi İbrahim Bey olarak yazılmış olmasına rağmen sadaret makamından padişaha gönderilen arzda bu kişi yanlışlıkla Ethem Bey olarak yazılmıştır. İ.MVL. 294/11841 (5).

²⁹ A.MKT.MVL. 90/13.

³⁰ A.MKT.MVL. 90/13.

birini vekaleten atamış ve asaleten atanması hususunda Meclis-i Vâlâ'ya bir mazbata göndermiştir. Ancak, Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakerelerde şimdiye kadar yapılan uygulamaların dışına çıkılarak Eyalet meclisinin Beşiri kaza müdürü olarak atanmasını istediği kişiye görev vermemiştir. Onun yerine daha önce Yenice-i Vardar kaza müdürü ile becayişi gündeme gelen fakat uygun görülmemekle yerinde bırakılan³¹ Avrathisar kaza müdürü Emin Efendi'nin padişaha teklifi uygun bulunmuştur. İrade-i seniyye de Meclis-i Vâlâ'nın mazbatası üzerine Emin Efendi'nin Beşiri kaza müdürlüğüne tayin edilmesi yönünde çıkmıştır³².

Emin Efendi 1858 yılında Beşiri kaza müdürlüğüne atanmış ve herhalde bir yıl kadar burada görevde kalmıştır. Emin Efendi'den sonra muhtemelen Karslı Ali Ağa kaza müdürü olmuştur. Çünkü Ekim 1860 tarihli ve Ali Ağa'nın görev sırasındaki hesaplarıyla ilgili soruşturmaya dair olan bir belge³³ ipucu vermektedir. Bu belgeden hareketle Ali Ağa'nın Ekim 1860'tan daha önceki bir tarihte görevinden alındığı söylenebilir.

Hakkında bilgi sahibi olduğumuz son kaza müdürü Karslı Ali Ağa, müdürlüğü sırasında hastalanmış ve bu yüzden görevden alınmıştır. Karslı Ali Ağa görevden ayrıldıktan sonra yaklaşık yüz bin kuruş eksigi çıkmış ve hakkında soruşturma açılmıştır. Bunun üzerine, yazdığı arzuhalinde görevin devir işleminde hasta olduğu için elindeki ilm u haberleri tam olarak ortaya koyup ibraz edemediğini ve muhasebesinin yeniden görülmesini istemiştir. Ancak, Ali Ağa'nın görevi sırasında evrakları tam tutamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü gerekli evrakları ibraz edemeyen ve elinde delil olarak sunabileceği evrakları da eksik olan Ali Ağa, muhasebesinin yeni baştan görülmesi için kaza halkının elindeki ilm u haberlere bakılmasını istemiştir³⁴.

Bunun üzerine Kürdistan valisine gönderilen emirde Ali Ağa'nın görevi bıraktığı sırada hasta olup olmadığının bile şüpheyle karşılandığı görülmektedir. Yazıda olayın iyice tahkik edilmesi, Ali Ağa'nın devir sırasında muhasebesi görülürken orada olup olmadığının ve elinde olan ilm u haberlere bakılıp bakılmadığının gereği gibi araştırılması istenilmiştir.³⁵

Önce Emin Efendi hemen ardından bölge dışından biri olduğu muhtemel olan Karslı Ali Ağa'nın Beşiri'ye müdür olarak atanmaları, hükümetin kaza müdürlerinin tayininde yeni bir yaklaşım tarzı belirlediğini göstermektedir. Her ne kadar kaza müdürlerinin yörenin eşraf ve ayanından seçilmesi öngörülmüşse de devlet zamanla Tanzimat'ın taşrada yürürlüğe konulmasında yerli idarecilerin büyük bir engel teşkil ettiği inancını taşımaya başlamıştır. Bu sebeple birçok yerde eski düzenin devamını isteyen nüfuzlu aileler, maaşlı kaza müdürlerini istemedikleri gibi kaza müdürleri ve azalar hakkında sahte mazbatalar hazırlayarak görevden alınmalarını sağlıyordu. Bu çekişme, kaza işlerinin yürümesini aksattığı gibi taşra yönetiminde de büyük bir istikrarsızlığa yol açıyordu. Bu sebeple hükümet, yerli birinin müdür olduğu durumlarda halkın daha fazla mağdur olduğu ve işlerin aksadığına dikkat çekerek kaza müdürlüklerine dışarıdan birilerinin atanmasının daha uygun olduğuna kanaat

³¹ A.MKT.UM. 222/83.

³² A.MKT.MVL. 90/13.

³³ A.MKT.DV. 173/72.

³⁴ A.MKT.DV. 173/72 (1)

³⁵ A.MKT.DV. 173/72 (2).

getirmiştir³⁶. Belki de bu yüzden uzun bir denemeden sonra Beşiri kazasına da dışarıdan müdür atanmasına karar verilmiştir.

1864 yılındaki nizamname ile taşra idaresinde bazı değişiklikler yapılmış ve idari bir kurum olarak kaza yerinde kalırken kazanın başına müdür yerine kaymakam tayin edilmeye başlanmıştır. Bu tarihlerde Beşiri kazası ise nahiyeye dönüştürülmüş ve yine bir müdür tarafından idare edilmeye devam etmiştir. Bununla birlikte yapılan yeni idari taksimatta Beşiri nahiyesinin eyalet içindeki statüsü de değişmiştir. Daha önce Diyarbakır sancağına dâhil olan Beşiri nahiyesi, idari açıdan Bitlis'e, adli işler bakımından da Van'a bağlanmıştır. Beşiri nahiyesinin idari yapısındaki bu değişikliğin niçin yapıldığı ve hangi zorunlu sebeplerden kaynaklandığı şimdilik bilinmemektedir. Ancak, yeni düzenleme yönetim açısından bir keşmekeşliğe yol açmış ve halkı zor durumda bırakmıştır. Bu sıkıntılar 1885 tarihinde hükümete bildirilmiştir³⁷. Halkın şikâyeti ve yaşanan zorluklar sebebiyle Beşiri nahiyesi bu tarihten kısa bir süre sonra tekrar Diyarbakır'a iade edilmiştir³⁸.

Beşiri'nin nahiyeye statüsü 1894 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında Beşiri nahiyesinin hemen her yıl müdürü değişmiş ve diğer bölgelerde olduğu gibi büyük bir idari istikrarsızlık yaşanmıştır.

1894 yılının Nisan'ında bölgeden gelen talepler üzerine Beşiri ile Behramki nahiyelerinin birleştirilerek bir kaza oluşturulması gündeme gelmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda 1895 yılı Haziran ayında her iki nahiyeye bağlı köyler birleştirilerek üçüncü sınıf bir kaymakamlık teşkil edilmesine karar verilmiştir.³⁹ Beşiri ve Behramki nahiyelerinin birleştirilmesi ile kurulan kaza 1899 yılı ortalarında yeniden yapılandırılmıştır. Daha önce iki nahiyeden müteşekkil olan kazadan Behramki nahiyesi çıkarılmış; Şark, Garb ve Beşiri nahiyeleri ise lağvedilerek birleştirilmiş ve Beşiri adında yeni bir kaza teşkil edilmiştir⁴⁰. Bir ara Behramki nahiyesi Beşiri kazasına ilhak edilmiş ve Garzan'a bağlı dört köyün de Beşiri'ye bağlanmasıyla 20. yüzyıl başlarında Beşiri kazasının coğrafi alanı daha da genişlemiştir.

Sonuç

Tanzimat öncesinde Diyarbakır eyaletine bağlı olan Beşiri kazası, Tanzimat dönemindeki idari reformlar sonucunda 1845'den 1864 yılına kadar müdürlük olarak idare edilmiştir. Bu tarihten sonra Beşiri nahiyeye dönüştürülmüş ve 1894 yılına kadar bir müdür tarafından yönetilmiştir. Ancak, 1894 yılında sınırları genişletilen Beşiri, yeniden kaza yapılmış ve başına bir kaymakam atanmıştır.

Ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Beşiri kazasında da Tanzimat'ın kaza idaresindeki bu yeni uygulaması yeterince başarılı olamamış ve beklentilere cevap verememiştir. Taşra yönetimindeki eski geleneklerin ve alışkanlıkların önemli ölçüde devam etmesi, bu reform sürecinin en büyük sorunu olmuştur. Özellikle, kimin müdür olacağı konusundaki çekişmeler, kaza müdürlüğüne yerli eşraftan kişilerin tayini, müdür olarak tayin edilen kişilerin görevlerinde bir yıldan fazla kalamamaları ve

³⁶ İ.M.V.L. 10650.

³⁷ Y.PRK.AZJ. 108/66.

³⁸ DH.MKT. 1425/15.

³⁹ İ.DH. 1323; DH.MKT. 401/9.

⁴⁰ DH.MKT. 2218/114.

yolsuzluklar, ÷lke yönetiminde olduğu gibi Beşiri kazasında da istikrarsızlığın en önemli sebebi olmuştur.

Kaynakça**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Sadâret Mektûbî Kalemî Umûm Vilâyet (A.MKT.UM): 131/23-1, 104/31, 143/45, 494/49, 78/27, 222/83,

Sadâret Mektûbî Kalemî Neẓâret ve Devâir (A.MKT.NZD): 69/77, 81/74

Sadâret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL): 56/23, 59/2, 63/77, 90/13

Sadâret Mektûbî Kalemî Deâvî (A.MKT.DV): 173/72, 173/72 (1, 2)

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 243/8801 (1, 2), 225/9484 (1-5), 294/11841 (1-5), 10650.

İrâde Dâbilîye (İ.DH): 1323

Yıldız Perâkende Evrakı Arẓuhaller ve Journaller (Y.PRK.AZJ) 108/66.

Dâbilîye Neẓâreti Mektûbî Kalemî (DH.MKT): 401/9, 1425/15, 2218/114.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Lütî Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütî Efendi Tarihi*, 6-7-8, Ankara 1999.

Akyıldız, Ali, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, İstanbul 1998, s. 215-222.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004.

Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.

İnalçık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 343-350.

_____, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 370-372.

Köksal, Yonca, "Tanzimat Döneminde Bulgaristan: Osmanlı'da Merkezî Devletin Oluşumu 1839-1878", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000,

Kuran, Ercüment, "Âyanlığın Kaldırılmasından Sonra Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Durum (1840-1871)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1989, s. 287-288.

Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979.

Salzman, Ariel, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar", *Osmanlı*, III, Ankara 1999,

Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995.